

**PRELIMINARNI STRUČNI IZVJEŠTAJ SA SONDAŽNOG
ARHEOLOŠKOG ISTRAŽIVANJA U KNINSKOM
PODGRADU, KUMIČIĆEVA ULICA, KNIN, ŠIBENSKO-
KNINSKA ŽUPANIJA**

Sastavili:

Martina Miletić, dipl. arheol.

Vedran Koprivnjak, dipl. arheol.

Knin, lipanj 2020.

SADRŽAJ

1. UVOD.....	2
2. POVIJESNI PREGLED	3
3. POLOŽAJ SONDE I METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA.....	9
4. STRATIGRAFIJA.....	11
5. NALAZI.....	15
6. ZAKLJUČAK.....	20
7. POPIS LITERATURE.....	21

1. UVOD

U razdoblju od 12. do 19. ožujka 2020. godine provedeno je sondažno arheološko istraživanje na lokalitetu u Kumičićevoj ulici u kninskom Podgrađu u Kninu, Šibensko-kninska županija. Izvođači ovog istraživanja diplomirani su arheolozi iz Zadruga ARHEO KO-OP potpomognuti fizičkim radnicima iz Knina angažiranim od strane same Zadruga. Istraživanje se vršilo pod nadzorom Marka Sinobada, konzervatora iz Konzervatorskog odjela Ministarstva kulture u Šibeniku. Investitor predmetnih radova je Grad Knin.

Područje na kojem se vrši istraživanje nalazi se na novovjekovnom stubištu koje se koristi do današnjih dana zapadno i sjeverno od pružanja Kumičićeve ulice. Na dvije pozicije na stubištu, prethodno dogovorene s nadležnim konzervatorom, provedeno je dokumentiranje postojećeg stanja dok je na položaju na k.č. k.o. Knin izvedeno sondažno arheološko istraživanje. Sukladno nalogu nadležnoga Konzervatorskog odjela (KO Šibenik), određena je 1 probna sonda površine oko 20 m².

Metodologija istraživanja uključila je ručni iskop humusnih, nasipnih te arheoloških zemljanih slojeva, čišćenje arheoloških struktura te dokumentiranje istih na lokalitetu. Dokumentiranje je izvršeno fotografski, a evidentirani su slojevi i strukture geodetski snimljeni totalnom stanicom i geodetskom GPS stanicom, obje marke HI-Target. Pronađeni arheološki nalazi sakupljeni su u skladu s pravilima struke, a na istraživanju se vode popisi stratigrafskih jedinica te nalaza, uzoraka i posebnih nalaza kao i terenski dnevnik.

Voditelj predmetnog istraživanja je Vedran Koprivnjak, zamjenik voditelja Martina Miletić, diplomirani arheolozi, članovi zadruga ARHEO KO-OP. Na lokalitetu je u istraživanju sudjelovalo i četiri fizička radnika s područja grada Knina. Istraživanje na koji se odnosi ovaj izvještaj izvršeno je u 7 radnih dana.

2. POVIJEST I POVIJEST ISTRAŽIVANJA

Lokalitet je smješten na strmim obroncima podno jugoistočnog rubnog dijela kninske Tvrđave i u vrijeme istraživanja na njemu se nisu nalazili objekti. Čitavo područje razvijalo se uglavnom stambeno još od srednjega vijeka, a vrhunac u urbanističkom smislu dostiže krajem 17. te u 18. i 19. st. Pokretni nalazi pak nude puno širi datacijski raspon koji obuhvaća i prapovijest te rani srednji vijek i moderno doba. S obzirom na male dimenzije probne sonde i dijapozon pronađenih pokretnih arheoloških nalaza, u povijesni će se pregled uključiti samo istraživanja i podaci iz razdoblja kojima pripadaju nalazi na lokalitetu.

Najstariji nalazi s prostora kojeg danas zauzima grad Knin potječu iz bakrenog doba tj. eneolitika. Pronađeni su tijekom iskopavanja 1932. godine koja je proveo Werner Buttler na brdu Spas sjeverno od tvrđave gdje je pretpostavio položaj prapovijesne gradine. Buttler spominje i ostatke suhozidnog bedema kao i rijetke pokretne nalaze u vidu ulomaka eneolitičke keramike. U kasnijim se vremenima nije nastavio interes za istraživanjem ovog lokaliteta pa eventualni podaci o stratigrafiji, koja bi otkrila u kojim se vremenskim razdobljima osim eneolitika život odvijao na gradini, izostaju. Brdo Spas je tipična pozicija za smještaj gradinskog naselja, a pretpostavlja se da je ravni plato na sjeverozapadu mogao biti i središte takvoga mjesta (ŠKARPA DUBRETA et. al., 2018., 12). Izvjesno je da je prostor bio korišten i u brončano i željezno doba jer je područje na samim obalama rijeke Krke bilo pogranično za plemena Liburna i Delmata te su se izmijenjivali u vladanju nad ovim područjem. Upravo su granice između prapovijesnih zajednica poslužile Rimljanima koji koriste ove granice kao vlastite granice širenja vlasti i utjecaja, a prapovijesne komunikacije pretvaraju u vlastite ceste.

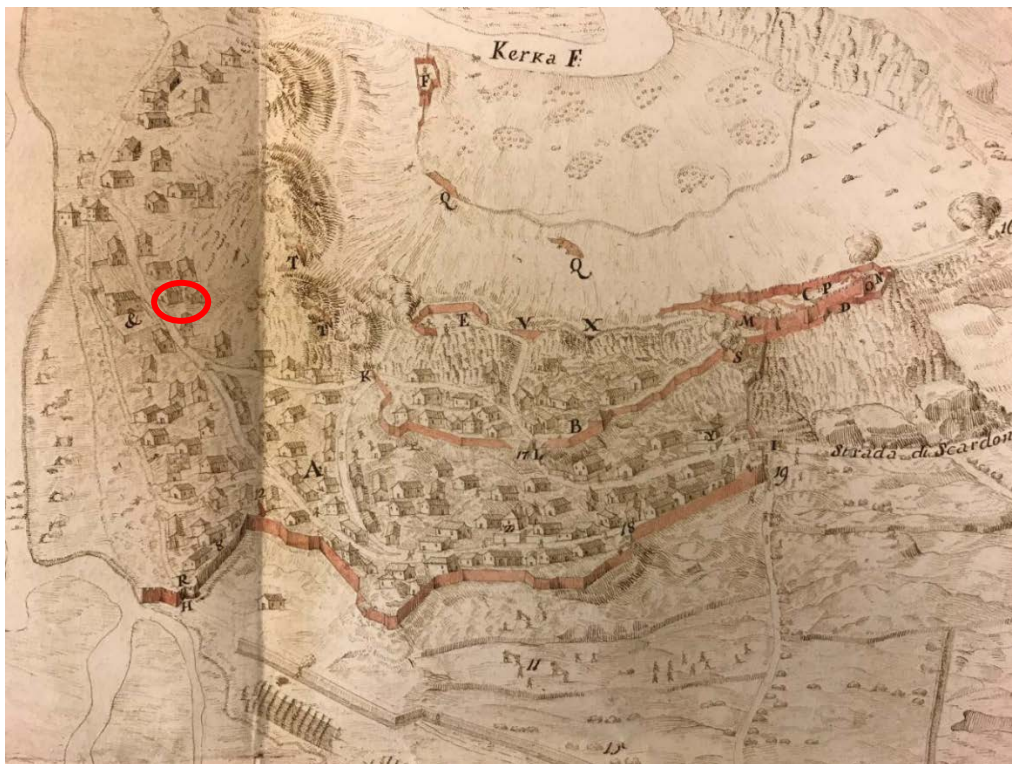
Razdoblje rimske uprave traje od kraja 1. st. pr. Kr. do vremena Seobe naroda, a najkasnije druge polovice 6. st. U to je vrijeme na području Knina postojao grad *Ninia* čiji su rijetki ostaci otkriveni još tijekom prvih istraživanja na brdu Spas 1932., a nakon toga i u naknadnim istraživanjima, koje je proveo S. Gunjača, ranosrednjovjekovne crkve i groblja, 70-ih godina 20. st. Potonjim je istraživanjima potvrđeno mišljenje Buttlera da se na brdu Spas nalazilo rimsko naselje na čijim je temeljima sagrađena ranosrednjovjekovna crkva (ŠKARPA DUBRETA et. al., 2018., 13). Za spomenuti su i rimski nalazi iz Kapitula, Biskupije, Kistanja i drugih lokaliteta u okolici grada Knina koji doprinose poznavanju antičkog razdoblja u ovom dijelu provincije Dalmacije.

Već spomenuti lokalitet na brdu Spas daje i rijetke nalaze iz vremena Seobe naroda u vidu grobova s ostrogotskim materijalom, no za nacionalnu povijest, posebno je važno razdoblje ranog srednjeg vijeka i formiranja hrvatske države. Brojnim nalazima iz čitave kninske okolice s posebnim naglaskom na ostatke crkvene arhitekture na lokalitetima Biskupija, Kapitul i Uzdolje, postaje jasno da je područje Knina od samih početaka predromanike (9. st.) bilo jedno od svjetovnih i crkvenih središta države. Brojni kameni ulomci, natpisi na dijelovima crkvenog namještaja i luksuzni grobni prilozima iz vremena najranije hrvatske kneževine, osim dokaza o porijeklu i naseljavanju, ukazuju i na vojne i političke veze naseljene populacije s okolnim državama i narodima. U samome gradu Kninu, ranosrednjovjekovni nalazi evidentirani su već spomenutim istraživanjima na brdu Spas, a čine ih ostaci temelja crkve i brojni grobovi sa i bez grobnih priloga. Na ovom je mjestu pretpostavljeno i pružanje naselja u ranom srednjem vijeku kojemu su crkva i groblje mogli pripadati, a odgovaralo bi modelu naseljavanja Slavena u napuštene rimske gradove i ponovnog korištenja antičke arhitekture za vlastite potrebe. Kako dosad nisu pronađeni konkretni dokazi o postojanju utvrđenog naselja iz ranoga srednjeg vijeka, pretpostavlja se da oni mogu biti na prostoru Gornjega grada kninske Tvrđave, a kao potvrda tog mišljenja navode se isprave iz 10. i 11. st. prema kojima neki istraživači smatraju da su one nastale na području Tvrđave, a kao dodatni pokazatelj predstavljene su građevinske faze iz razvijenog srednjeg vijeka koje ukazuju na to da je u to vrijeme na prostoru tvrđave već postojalo naselje (ŠKARPA DUBRETA et. al., 2018., 15). Nalazi ili arhitektura koji ukazuju na rani srednji vijek u kninskom Podgrađu ili Varoši zasad još nisu prepoznati.

Od ulaska u zajedničku Monarhiju s Mađarima početkom 12. st., prostor hrvatske kraljevine razvija se kao tipično europsko feudalno društvo, a s obzirom na to da se novi glavni grad Kraljevine nalazi u Mađarskoj (Szekesfehervar), prostor Knina nije više sjedište hrvatskih vladara. Međutim, grad postaje jedno od najvažnijih srednjovjekovnih prometnih i trgovačkih središta, a u njemu stoluje i hrvatski ban te predstavnici sudske vlasti. Kninska je biskupija ukinuta 1185. i pridružena većoj dalmatinskoj biskupiji s biskupom u Splitu pa se Knin kao središte crkvene vlasti postepeno gasi, odnosno, zbog povijesnih konotacija kao jezgre Hrvatskoga Kraljevstva, Mađari ostavljaju svjetovnu vlast u Kninu, dok crkvenu pomiču u Split, a na biskupsku stolicu dovode uglavnom vlastite kandidate. Za razliku od prethodnog razdoblja, razvijeni i kasni srednji vijek posvjedočili su brojnim ostacima život na kninskoj tvrđavi, ali i u Podgrađu u kojem se održavao jedan od najvećih europskih sajмова. Nakon 1409. godine, Dalmacija ulazi u prostor Mletačke Republike koja

uspostavlja vlast i u Kninu te radi preinake i dodatna utvrđenja. Ovi su radovi dobili na zamahu tijekom kasnog 15. i ranog 16. st. kad se u okolici po prvi puta pojavlju Turci.

Grad i okolica postaju dijelom Otomanskog Carstva 1522. godine kad je turska vojska nakon nekoliko bezuspješnih pokušaja, zauzela grad i utaborila se unutar bedema tvrđave. Turci rade nove preinake u fortifikacijskom sistemu koje će odgovarati njihovim potrebama, odnosno uređuju tvrđavu za prihvat topova i drugog vatrenog oružja koje predstavlja novinu za ono razdoblje. Također se bave uređivanjem Podgrađa na način da grade dvije džamije, lijevaonicu topova i druge zgrade, a zbog izuzetnog značaja, i dalje dozvoljavaju održavanje sajma (ŠKARPA DUBRETA et. al., 2018., 49). Život u Kninu u to se vrijeme organizira na samoj Tvrđavi i u Podgrađu direktno ispod nje koje je i samo opasano bedemom zbog konstantne ratne opasnosti. Izvan bedema u to vrijeme postoje tek rijetke kuće. Izgled kninskog podgrađa u vrijeme turske faze života moguće je vidjeti iz kartografskih prikaza koji dolaze iz Venecije, a prikazuju tvrđavu i podgrađe s ciljem planiranja budućeg ponovnog zauzimanja grada. Na dvama takvim prikazima: Alberghettijevoj karti iz 1688. i planu napada na Knin od strane Leonarda Foscola iz iste godine, vidljivo je da se, osim tvrđave i podgrađa, kuće i zgrade nalaze i na krajnjem jugozapadu, odnosno duž ceste prema Skradinu i mostu preko Krke. Upravo je ovo područje grada u koje se ubraja i lokalitet u Kumičićevoj ulici.

Alberghettijeva karta iz 1688. s pretpostavljenim položajem lokaliteta

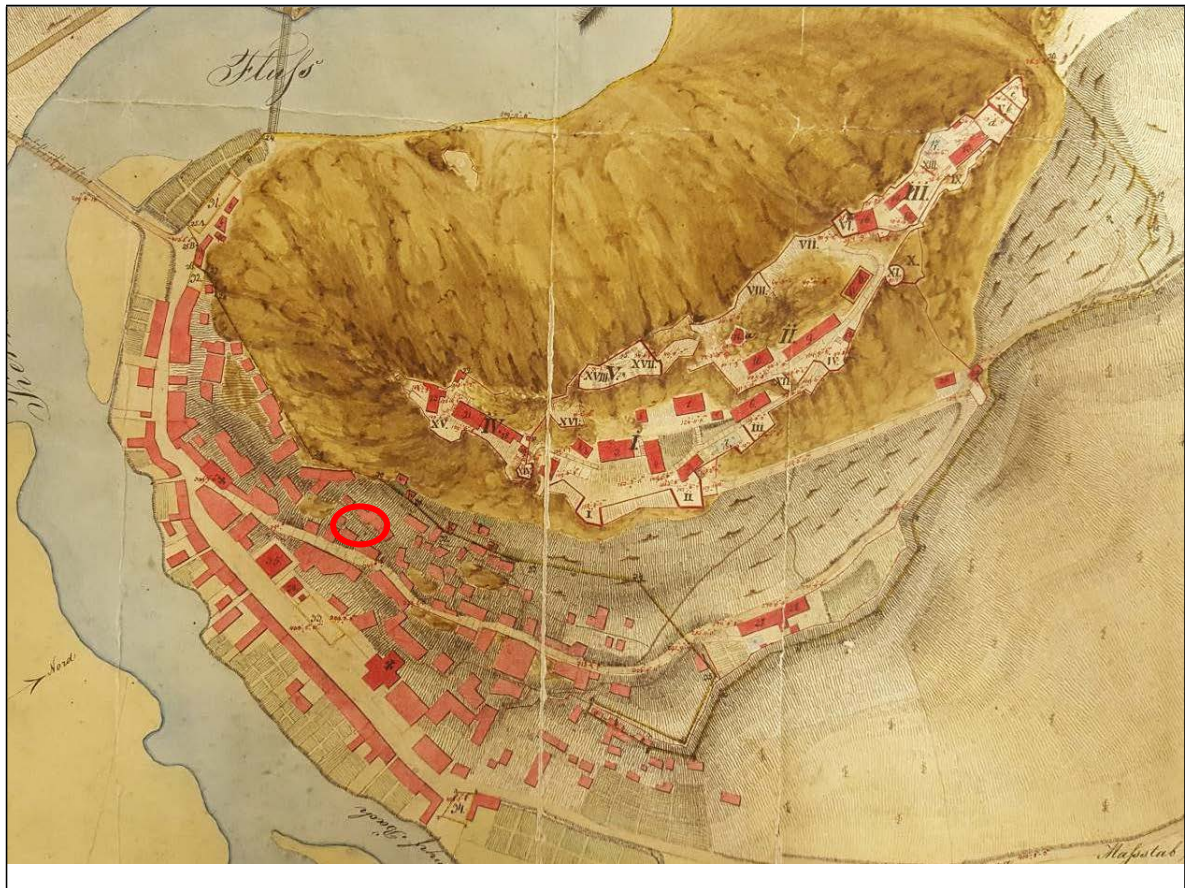
Već je na tim prikazima postalo jasno kako je raskrižje današnje ulice Kralja Zvonimira i Kumičićeve ulice postojalo najkasnije od kasnog srednjeg vijeka te da je predstavljalo južni pristup području Podgrađa (prema Loredanovim Vratima). Bedem Podgrađa svojim najvećim dijelom prati pružanje ove ulice, odnosno izvjesno je da se u kasnom srednjem i novom vijeku ulica pružala s unutrašnje strane bedema. Budući da ovi najstariji kartografski prikazi nisu odveć pouzdani i precizni, teško je bilo kojoj prikazanoj kući ili zgradi naći mjesto u današnjem rasteru ulica no, uzevši u obzir prikazane kuće zapadno od Kumičićeve ulice (na obroncima brda) jasno je da je u ovom razdoblju postojalo nekoliko obiteljskih kuća na području kojim se bavi ovo istraživanje. Osim kuća, nisu prikazane druge građevine ili strukture (poput dokumentiranih stepenica) što ne mora značiti da nisu postojale, već da ih je autor karte mogao i slučajno ili namjerno izostaviti. Svakako je jasno da na prvim preciznijim kartografskim prikazima grada nalazimo dokaze o naseljenosti promatranog područja najranije tijekom kasnoga srednjeg vijeka.

Plan Knina, nepoznati autor oko 1750. godine, i pretpostavljena pozicija lokaliteta

Tijekom 18. st. ratna zbivanja polako prestaju, a nakon završetka Drugog Morejskog rata (1714.-1718.) granica se pomiče na Dinaru pa se u gradu Kninu počinje sa sve većom izgradnjom i urbanizacijom. Gradi se i na području Pograđa i na jugozapadnom ulazu u

grad gdje se kninska Varoš također okružuje bedemom, a sam rub pružanja grada prema rijeci Krki postaje glavna gradska prometnica koja će zadržati značaj do današnjih dana jer u isto vrijeme predstavlja gradsku ulicu i magistralnu cestu koja područje Splita i Skradina (Šibenika) povezuje sa sjevernom Dalmacijom (Zadar) i Likom. Predmetno se područje na ovim prikazima gotovo uopće ne mijenja u odnosu na stanje (prikaze) iz 17. st. pa područje na kojem je izvršeno istraživanje ostaje rijetko naseljeno pojedinačnim obiteljskim kućama.

Karta Knina iz 1841. s pretpostavljenim položajem lokaliteta

Sam kraj 18. st. dovodi Francuze u Knin kao posljedicu njihovog rušenja Mletačke Republike 1797. godine, a od 1806. francuska je vojska i fizički prisutna na tvrđavi. Kako iz tog vremena nedostaju precizniji kartografski prikazi samoga grada (varoši), nije moguće utvrditi graditeljske novine na promatranom području. Nakon 1815. i poraza kod Waterlooa Austrija preuzima vlast nad Dalmacijom, a ona će potrajati sve do kraja novoga vijeka 1918. godine. Već je iz prvih austrijskih karata vidljivo da se gradnja u varoši intenzivira, a na brdu zapadno od Kumičićeve ulice nalazi se veći broj kuća te jedna vrlo velika zgrada nepoznate namjene.

Situacija u Kninu se stubokom mijenja nakon 1878. godine i aneksije Bosne i Hercegovine od strane Austro-Ugarske Monarhije. Naime, tada se granica prema Otomanskom Carstvu povlači dalje na istok, na Drinu, pa konačno završava period povijesti Knina kao pograničnoga grada. Najkasnije 1894. godine napušta se tvrđava i vojska napušta grad, a time počinje i ubrzana urbanizacija potpomognuta i počecima industrije. Razvija se dio Knina istočno od same tvrđave, a sjeverno od dotad naseljene Varoši koji će tijekom 20. st. postati središte grada i gdje će se smjestiti gradska uprava. Gradska se naselja poslije kraja 2. Svjetskog rata razvijaju najprije uz magistralne prometnice (ceste prema Sinju, Bosni i Hercegovini te Zagrebu), a zatim i uz nova industrijska postrojenja. Život u Kumičićevoj ulici odnosi se tada uglavnom na obiteljske kuće, a velika zgrada, vidljiva na prikazima iz 19. i početka 20. st., nestaje s razglednica i fotografija. Sam kraj 20. st. donio je nova ratna zbivanja čijim se završetkom 1995. godine promatrani prostor na obroncima brda uz Kumičićevu ulicu uglavnom napušta, a kuće polako propadaju. U trenutku istraživanja, 2020., na predmetnoj lokaciji nije postojao objekt.

Razglednica Knina iz 1910. godine s pretpostavljenim položajem lokaliteta

3. POLOŽAJ SONDE I METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Prije početka istraživanja voditelj istraživanja i zamjenik obišli su područje s nadležnim konzervatorom i dogovorili poziciju sonde i položaje za fotodokumentaciju na stubištu. Određeno je da će se sonda postaviti na dijelu livade koja se pruža po k.č. 6062 odnosno granici između k.č. 6052 i k.č. 6063 k.o. Knin i zauzimati površinu od oko 20 m². Na mjestu sonde u prošlosti je bio vidljiv zid koji se pružao rubom parcele, a način gradnje istog sugerirao je da pripada nekom od povijesnih razdoblja života u kninskoj varoši, tako da je svrha iskopavanja bila utvrditi pružanje i dataciju zida te dokumentiranje mogućih povijesnih kulturnih slojeva koji bi se uz isti nalazili. Mjesta za dokumentiranje stepenica određena su prema površinskim pokazateljima na pozicijama gdje su stepenice cjelovite, a da se nazire način gradnje tj. odabrani su cjeloviti dijelovi stubišta na kojima su vidljivi kameni klesanci ispod površinskog betona.

Knin, Kumičićeva-arheološka sonda na početku istraživanja

Sonda je pozicionirana na dijelu Kumičićeve ulice 25,5 m od spoja sa Svačićevom ulicom istočno od lokaliteta, a koji se odvaja od Kvaternikovih skala. Izduljenog je i nepravilnog pravokutnog tlocrta duljine 6 i prosječne širine 3,3 m. Vrh sonde nalazi se na oko 240 m nadmorske visine, a najdublja izmjerena točka na 236,945 mnv što čini maksimalnu

dubinu iskopa od gotovo 3 m na istočnom dijelu sonde. Čitav je iskop obavljen ručno, stratigrafskom metodom u sklopu koje su se pojedinačne stratigrafske situacije prepoznavale, polirale i dokumentirale s pripadajućim sakupljanjem nalaza i uzoraka sukladno pravilima struke. Izbačena se zemlja deponirala na zelenim površinama koje se nalaze uza stepenište između sonde i Svačićeve ulice. Dokumentiranje slojeva i struktura izvršeno je gotografski, a snimanje fotogrametrijski uz korištenje totalne stanice i GPS totalne stanice u sustavu HTRS 96. Snimljene točke i fotografije uklopljene su u programu Agisoft Photoscan u kojem je izrađen fotogrametrijski 3D model te u programu AutoCAD u kojem su napravljeni nacrti. Standardna greška iznosi između 3 i 7 mm.

Arheološka sonda na završetku istraživanja

Nakon iskopavanja pronađeni je pokretni materijal podvrgnut čišćenju i preliminarnoj komparativnoj analizi u prostorijama Zadruga ARHEO KO-OP, a nakon predaje izvještaja biti će pohranjen u prostorije Kninskog muzeja.

4. STRATIGRAFIJA

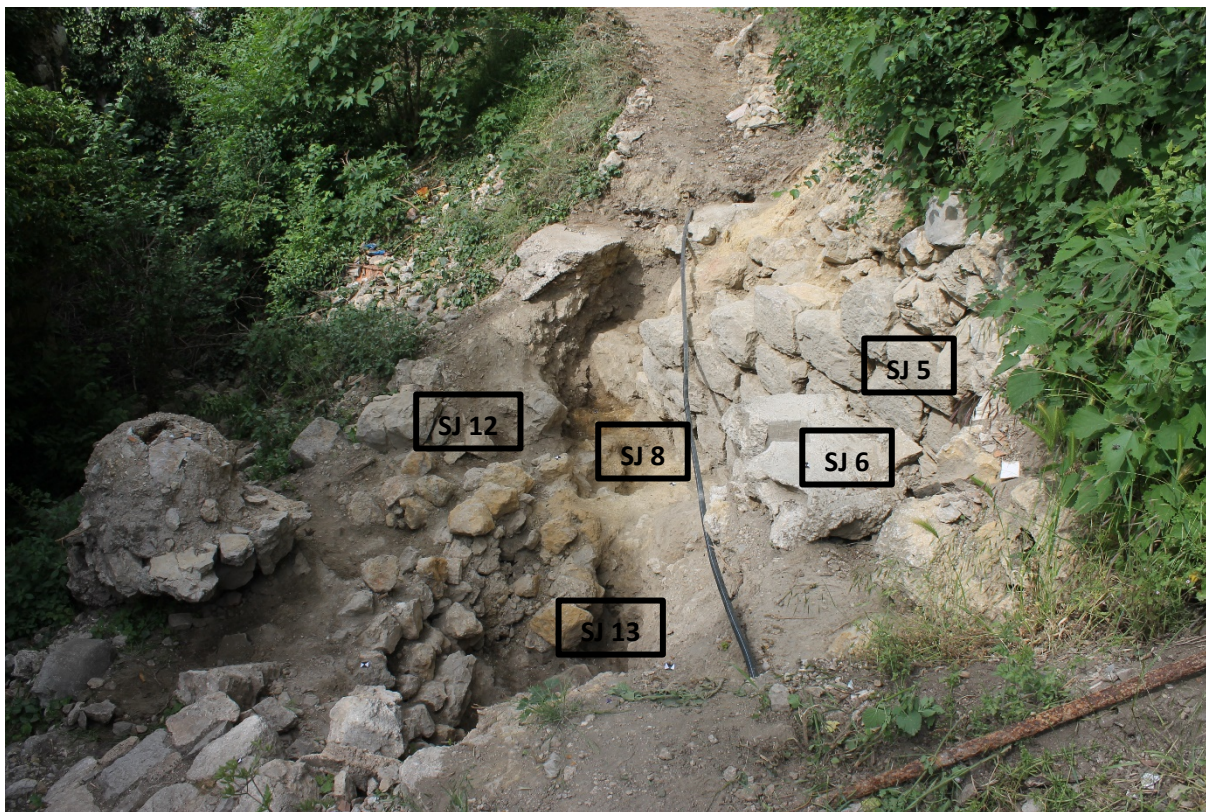
Osnovnu stratigrafiju probne sonde na lokalitetu čine uglavnom zemljani nasipni slojevi, strukture i dijelovi struktura te komunalije i površinski humus. S obzirom na konačnu situaciju, zdravicu na lokalitetu čini sloj žute gline u koju su ukopane sve strukture. Do zdravice se došlo u većini sonde, no na dijelu koji ulazi u susjedno dvorište, istraživanje je stalo na onoj razini nasipa koja je na istoj dubini kao i zdravica na predmetnoj parceli. Prema promatranoj stratigrafiji, sonda pokazuje tri situacije: 1. situaciju ispod humusa s modernim komunalijama i betonskim temeljima stupova; 2. situaciju na oko 2 m dubine na kojoj je temljena stopa zida sa sjeverne strane i početak sloja urušavanja zida s južne strane; te 3. situacija u kojoj je otkriven sačuvani ostatak zida između parcela na dubini od oko 3 m.

1. situacija na vrhu SJ 4

Na površini čitav lokalitet pokriva livadni humus, SJ 1 u kojem je pronađeno i dosta ulomaka moderne i novovjekovne keramike, stakla, životinjskih kostiju i metala. Humus podjednako pokriva područje nekadašnje šetnice, kao i kosinu prema susjednom dvorištu na jugu. Ispod humusa situacija je pokazala ostatke betonskih temelja za stupove šetnice koji su nepravilnog kružnog tlocrta s kvadratnom rupom za stub u sredini. Sveukupno su locirana 4

ovakva temelja (SJ 6 i 7 na istočnom, SJ 9 i 10 na zapadnom dijelu sonde) koji se pružaju oko 1,5 m u dubinu i sužavaju prema dnu tako da postižu oblik okrenutog stošca. U kvadratnim je rupama evidentiran ostatak drvenih stubova. Između betonskih temelja pruža se plastična vodovodna cijev koja u potpunosti prati orijentaciju staze. Na vrhu se nalaze i dvije starije strukture: SJ 5 ostatak zida (kuta zidova) ukopanog u sjeverni profil sonde te SJ 2 odlomljeni komad starijeg zida koji se nalazio ispod humusa, a iznad nasipnog sloja, SJ 4. Zid(ovi) SJ 5 građen je od masivnih klesanaca i izvjesno je pripadao starijem objektu. Južno lice zida pokazuje tragove sivkaste žbuke, dok je prema sjevernom profilu zapunjen manjim neobrađenim kamenjem i prirodnim glinovitim slojem, SJ 8. Temelj mu se nalazi mnogo dublje, na oko 2 m dubine i položen je na zdravični glinoviti sloj, SJ 13. Osim sa SJ 1 strukture prekrivaju i sloj SJ 3 na istočnoj i SJ 11 na zapadnoj strani koji su vidljivo recentni i sadrže uglavnom moderni otpad. Sloj SJ 3 pruža se i prema padini na jugu, odnosno susjednom dvorištu gdje se djelomično miješa sa SJ 4. Navedene strukture ukopane su i djelomično u sloj SJ 4 koji čini 2. situaciju.

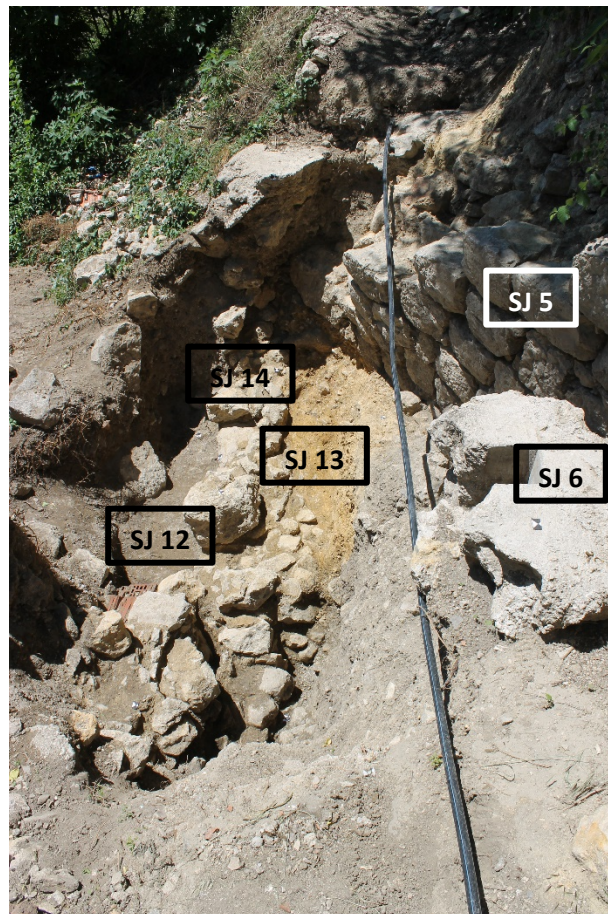

2. situacija na vrhu SJ 12 i 13

Nivelacijski sloj SJ 4 sastoji se od tamno smeđe rastresite pjeskovite zemlje i vrlo velike količine pokretnih nalaza. Od razine dna SJ 3 na istočnom (0,5 m) odnosno SJ 11 (0,3 m) na zapadnom dijelu sonde pruža se do dubine od oko 2 m. Ovdje valja naglasiti da je sloj prisutan

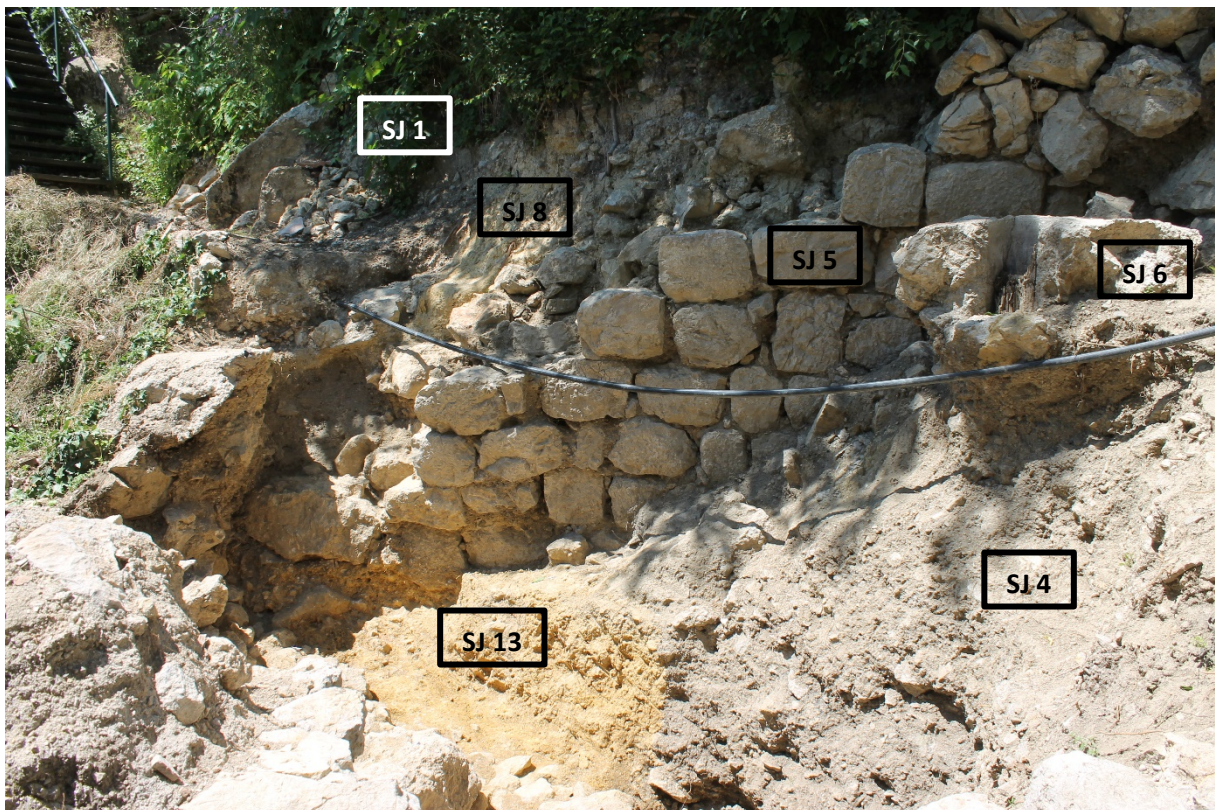
samo u južnom dijelu sonde pošto je sjeverna polovica pružila ostatke zida SJ 5 i zdravicu, SJ 13. Nalazi se podjednako s obje strane granice parcela pošto na toj dubini zid nedostaje. U njemu je evidentirana vrlo velika količina ulomaka keramike koji pripadaju čak pet različitih perioda, no s obzirom na nalaze porculana i keramičkih pločica s početka 20. st., sloj se mora okarakterizirati kao moderni. Ulomci moderne opeke, crijepa i betona potvrđuju ovu pretpostavku kao i činjenica da se pruža neznatno dublje od dna betonskih temelja za stupove. Činjenica da se nalazi s obje strane ogradnoga zida između parcela ukazuje na mogućnost klizanja zemlje nakon pucanja potpornog zida.

Na oko 2 m dubine ispod površine otkriveni su prvi ostaci ogradnoga zida u vidu sloja urušenja s klesanim kamenom i većom količinom žućkaste i bijele cementne žbuke, SJ 12. Zanimljivost pruža i podatak da se sloj nalazi u istoj razini kao i temelj zida SJ 5 na višoj terasi. Na zapadnom je dijelu sonde otkriven najprije ostatak pružanja SJ 5, a potom i zdravični glinoviti sloj SJ 13. Na istočnom i središnjem dijelu sonde nalazio se ostatak sloja SJ 4 koji se spuštao dublje pa je iskopom navedenog sloja i uklanjanjem urušenja SJ 12 nastavljen iskop na oko 2/3 sonde.

3. situacija na vrhu SJ 14

Konačno, uklanjanjem sloja SJ 12, naišlo se na ostatak ogradnog zida, SJ 14, građenog od manjih pravilnih klesanaca poveznih žućkastom i bijelom žbukom. Zid u potpunosti prati granicu parcela kao i pružanje stazice koja se nalazila na površini. Gornji sačuvani red zida dosta je izmaknut iz ležišta prema jugu i susjednom dvorištu što dodatno ukazuje na mogućnost klizanja zemlje nakon pucanja SJ 14. Zbog modernih intervencija (betonski temelji) nedostaje upravo područje spoja zidova SJ 5 i 14 po kojem bi se eventualno moglo vidjeti pripadaju li istoj fazi. Vezivo s kojim su građeni razlikuje se u boji i čvrstoći, a i sam izgled pretpostavljenog "objekta" kojeg bi ovi zidovi zatvarali teško je zamisliv. Poput SJ 5 i SJ 14 naslanja se na glinovitu zdravicu sa sjeverne strane a mjesto spoja obilježava nepravilno neobrađeno kamenje. Na kraju istraživanja u gotovo cijeloj se sondi došlo do razine SJ 13 ili 14, a u zapadnom se dijelu SJ 4 spušta dodatno u dubinu no, kako se postigao cilj istraživanja, na ovom je mjestu isto zaustavljeno.

Pogled na sjeverni profil sonde sa zidom SJ 5

5. NALAZI

Kao što je već spomenuto, u slojevima na lokalitetu pronađeni su pokretni nalazi koji pripadaju čak pet vremenskih razdoblja: prapovijest (rano/kasno brončano doba), razvijeni srednji vijek (13.-14. st.), kasni srednji vijek (15.-16. st.), novi vijek (17.-18. st.) i moderno doba (19. i 20. st.). Sukladno vrsti pronađenog materijala nalazi se dijele na nalaze: keramike, životinjskih kostiju, opeke, metala stakla, bojane zidne žbuke, školjaka, gume i plastike. Među svim su nalazima prepoznata i četiri ulomka keramičkih lula koje su, zbog činjenice da predstavljaju najčešće lako databilan nalaz, svrstane u skupinu posebnih nalaza (PN 1-4). S obzirom na to da lule pripadaju vremenu 17. i 18./19. st. one će biti u tekstu obrađene zajedno s drugim nalazima iz tog vremena. Velika većina pronađenih nalaza pripadaju kućnom odnosno stambenom kontekstu.

Ulomak prapovijesne (rano- ili kasnobrončanodobne) posude

Prapovijesni su nalazi rijetki ali vrlo značajni u otkrivanju perioda naseljenosti ovog dijela grada. Sačinjavaju ih u potpunosti ulomci keramičkih posuda pošto se u izmiješanim slojevima ne može sa sigurnošću reći koje bi životinjske kosti ili drugi nalazi pripadali baš prapovijesti. Svakako se najviše ističe ulomak nepoznate keramičke posude s oštrom profilacijom koja na zaravnjenoj stranici sadrži ukras šrafiranog trokuta i šrafure bez linije obrublivanja. Kako nisu pronađeni drugi dijelovi ove posude teško je apsolutno datirati ulomak

no ukras je vrlo indikativan za rano (cetinska kultura) i kasno (kultura polja sa žarama/delmati) brončano doba , a posuda bi mogla pripadati tipu prijelazne keramike kojeg starija literatura označava žrtvenikom. Drugi ulomci prapovijesnog posuđa svode se na ulomke trbuha većih lonaca kao i ulomak ruba lonca ukrašenog utiskivanjem palca. Keramika je u presjeku uglavnom dobro propečena no vidljivi su i ulomci koji sadrže tzv. *sendvič pečenje* odnosno svjetliji su, crveniji, na stijenkama, a sivi ili crni u sredini što je indikator nedovoljnog sušenja gline ili redukcijskog pečenja na kraju kojeg je pušten zrak zbog čega su posude crvene boje stijenki. Primjesa je dobro umiješana i sastoji se od sitnijih ali nejednakih komadića kalcita.

Ulomci keramike razvijenog srednjeg vijeka (13.-14. st.)

Među pokretnim nalazima s lokaliteta nisu evidentirani ulomci koji pripadaju rimskom razdoblju, dok se za pojedine ulomke keramike može pomisliti da pripadaju ranom srednjem vijeku, no vjerojatnije su ulomci kućne keramike iz razvijenog ili kasnog srednjeg vijeka. Keramičkim ulomcima koji pripadaju razvijenom srednjem vijeku zajednička je gruba faktura s dosta kalcita i kvarcita u primijesi te ukrasu urezane valovnice i plastičnih naljepljenih traka. Posude kojima pripadaju ovi ulomci uglavnom su lonci, a posebno je zanimljiva drška s ušicom i plastičnom trakom a koja je mogla pripadati kotlu. Prema usporedbama s ulomcima pronađenima kraj crkve Sv. Nikole u Zadru, a koji su na tom lokalitetu datirani u razdoblje od 11. do 13. st. (BEKIĆ, 2017., T. 7, 72; 48), nalazi iz Kumičićeve bi se svakako trebali datirati

u razvijeni srednji vijek, no kao dataciju, sukladno razvoju grada Knina u srednjem vijeku, nudimo 13. i 14. st.

Ulomci kuhinjske keramike kasnog srednjeg vijeka (15.-16. st.)

Ulomci grube kuhinjske keramike čine najveći dio keramičkih nalaza i iz razdoblja kasnog srednjeg vijeka. Posude, uglavnom lonci i zdjele, imaju čvrstu fakturu od sitno mrvljenoga i dobro umiješanoga kalcita. Stijenke su uglavnom crvene i crne boje, a na nekima su vidljivi tragovi gareži i čađe s vanjske strane pa je za pretpostaviti da su bile izložene otvorenoj vatri. Ukras najčešće čine pravilne valovnice odijeljene urezanim horizontalnim linijama i plastičnim rebrima sa zarezima. Obodi su blago izvijeni prema van i često imaju žlijebić po sredini samog ruba. Među ulomcima ističu se i komadi manjeg lonca ukrašenoga gustim paralelnim horizontalnim linijama. Sukladno analogijama s nalazima pronađenima u Zadru (BEKIĆ, 2017., T. 8, str. 51) i Čanjevu (ČIMIN 2006., T. 6,8, 125), primjerci s predmetnog bi se lokaliteta mogli datirati u 15. i 16. st.

Osim nalaza grube kuhinjske keramike, evidentirano je i dosta ulomaka glazirane keramike. Među većim i prepoznatljivijim primjercima nalaze se ulomci dna i stijenki tava sa zelenom i smeđom glazurom zatim ulomci manjih posuda, vrčića ili lončića, sa smeđom glazurom te ulomci majolike. Najviše je ulomaka majoličkih vrčeva s trolisnim izljevom i ukrasom slikanih linija, mrežastih prepleta i valovnica izvedenih u smeđoj, oker, narančastoj i svijetlo plavoj boji. Ovakvi su vrčevi čest nalaz u Dalmaciji i potječu iz srednjoitalskih

radionica iz 17. st. (GUSAR, 2010., kat. br. 624, 182). Na ovome se mjestu spominje i najstariji ulomak lule PN 3, kojeg čini gotovo čitava čaška ravnih stijenki s jedva vidljivim plastičnim rebrom, oker crijepa, a koja se datira u 17. i 18. st.

Ulomci majoličkog vrča (17. st.)

Najprepoznatljiviji, ali i brojčano gotovo najmanji udjelom, ulomci su moderne keramike koja pripada 19. i 20. st., a čine ju ulomci kamenine, poluporculana i porculana te posuda s olovnom i kositrenom glazurom. Kamenina je otisnuta ustaljenim uzorkom geometrijskog motiva ili cvijetnog vijenca na rubu te prizorom u sredini koji je na jednom primjeru prepoznat kao *motiv vrbe*, poznati motiv kojeg uglavnom nalazimo na posudama engleskih radionica, a proizvode se sredinom 19. st. imitirajući kineske uzore (GUSAR, 2010., kat. br. 691, 215). U relativno databilne nalaze ubraja se i ulomak porculanske čaše s tamno plavim vegetabilnim ukrasom kakve se proizvode diljem Europe početkom 20. st. Ovom razdoblju pripadaju i ostala četiri posebna nalaza (PN 1, 2, 4 i 5), svi ulomci keramičkih lula od kojih jedna pripada turskom, a tri austrijskom tipu lule s kraja 18. i početka 19. st. Lula PN 1 sadrži i žig austrijske radionice *Theresienfeld* na kamišu i ime ANTON KUSSEBAUCH na tuljcu (BEKIĆ, 200., 252).

Među ostalim nalazima na lokalitetu najbrojnije su životinjske kosti koje se ne mogu pripisati određenim razdobljima, a pripadaju ostacima hrane. Najviše je svinjskih i janjećih

kostiju, a evidentirane su i kosti bovida, srne i peradi. Od ostataka hrane pronađene su i ljuštore školjaka (kamenica, dagnja, riječna kamenica) te puževa.

Ulomci moderne keramike-kamenina i porculan

Nalazi građevinskoga materijala uglavnom se sastoje od neobrađenog kamena, opeke, crijepa i nešto recentnog drva u gornjim slojevima. Ističu se komadi bojane zidne žbuke koja prema gruboj procjeni može pripadati objektu u 18. ili 19. st. a na njima su vidljivi višebojni premazi. U građevinski bi se materijal mogli ubrojati i čavli, klinovi, vijci, okovi, brave i drugi komadi metala, uglavnom željeza koji većinom pripadaju 19. i 20. st.

PN 1-keramička lula sa žigom radionice (19. st.)

Modernima se smatra i većina ulomaka stakla, gdje prednjači recentno prozirno prozorsko staklo i ulomci recentnih boca. Ipak, među ulomcima pronađeni su i komadi bočica za lijekove i tintu koji se mogu datirati u 19. st. Ostali nalazi otpadaju na plastičnu dugmad, ulomak gumenog potplata cipele i ulomak tkanine.

6. ZAKLJUČAK

Sondažno arheološko istraživanje na dijelu Kvaternikove skale u Kumičićevoj ulici i Kninu pokazalo je da se na ovome mjestu radi o pucanju potpornog i dvorišnog zida koji je podupirao stazu na površini sonde. Pritom su komadi zida zajedno sa zemljom s kojom je bio zapunjen otklizali na susjednu parcelu, povukavši za sobom zid starije građevine ukopane u sjevernu padinu brda. Zemlja kojom su strukture bile zatrpane sadrži pokretne nalaze i perioda prapovijesti, razvijenog srednjeg vijeka, kasnog srednjeg vijeka, novog vijeka i modernoga doba od kojih se većina ne može povezati s određenim strukturama.

Ulomci prapovijesne keramike na ovom mjestu svakako iznenađuju ali ih nije moguće povezati s određenom konstrukcijom ili drugim kontekstom. Kako se radi uglavnom o stambenoj, naseobinskoj keramici, zemlja iz koje je potjecala vjerojatno dolazi iz prapovijesnog stambenog konteksta, a pomiješala se u stoljećima erozije s materijalom srednjeg i novog vijeka. Isto vrijedi i za ulomke keramike razvijenog srednjeg vijeka koji su vrlo malobrojni u ukupnom zbroju ulomaka keramike.

Struktura zida SJ 5 najvjerojatnije pripada ranom novom vijeku, odnosno konstrukciji kuće kakve su prikazane na prikazima i tlocrtima ovog dijela grada u 18. st. Za pretpostaviti je da je objekt mogao postojati i tijekom kasnoga srednjeg vijeka zbog velike količine nalaza iz tog vremena, no zasad se ne može datacija povući i do razvijenoga srednjeg vijeka jer su prepoznati ulomci koji pripadaju ovom periodu rijetki.

Pošto se na prikazima grada iz 19. st. na ovom mjestu ne nalaze građevine, pretpostavljamo da je do tog vremena objekt bio napušten, a sagrađen je ogradni zid SJ 14. Prema pričanju okolnih stanovnika na ovome je mjestu sredinom 20. st. postojala drvena šetnica u vidu mostića, a čiji su betonski temelji pronađeni na istraživanju. Nije poznato u kojem je točno trenutku došlo do pucanja potpornog zida no komadi recentnoga otpada ispod odlomljenih dijelova zida ukazuju na to da je riječ o posljednjih nekoliko godina.

7. POPIS LITERATURE

BEKIĆ, L., Uvod u problematiku glinenih lula na području Hrvatske u: *Vijesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu XXXII-XXXIII sv. 3*, Zagreb 1999., str. 249-279

BEKIĆ, L., VRKIĆ, Š., PEŠIĆ, M., SURIĆ, R., *Sveti Nikola u Zadru, arheološko iskopavanje u samostanskom sklopu Sv. Nikole u Zadru 2014.-2016.*, Zadar, 2017., 246 str.

ČIMIN, R., Keramički nalazi s utvrde Čanjevo u: *Čanjevo, istraživanja 2003.-2007. monografija (ur. L. Bekić)*, Visoko 2008., str. 121.-191.

GUSAR, K., *Kasnosrednjovjekovna i novovjekovna glazirana keramika iz Zadra*, doktorski rad, Zadar., 2010. 684 str.

ŠKARPA DUBRETA, D., ČIKARA, D., ĆURIĆ, A., KEKEZ, H., *Kninska tvrđava-konzervatorski elaborat*, Zagreb 2018., 379 str.